

Itsekkäät evakot ja ahneet isännät – talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa

Tuomas Tepora

Tänä päivänä talvisodan evakkotaival on osakertomus vuosien 1939–1945 evakuoinneista sekä ”kansalliseen kertomukseen” sittemmin rakennetusta evakkotarínasta. Vuosina 1939–1941 ei siirtoväellä ja muilla kansalaisilla kuitenkaan ollut sodan jälkeisten vuosikymmenien tuomaa näkökulmaa, mikä tekee aiheesta mielenkiintoisen. Talvisodan evakuointi ja sen jälkeinen asuttaminen erosivat syksyllä 1944 alkaneesta prosessista erityisesti siinä, että ruotsinkieliset ja kaksikieliset alueet eivät saaneet kokonaisuutena sellaista vapautusta siirtoväen asuttamisesta kuin jatkosodan jälkeen.

Talvisodan aikana ja sen jälkeen Suomessa tapahtui kolme erillistä kieli- ja kulttuurikohtaamista. Ne olivat Raja-Karjalan karjalankielisen kreikkalaiskatolisen väestön ja suomenkielisten kohtaaminen erityisesti Ylä-Savossa ja Pohjois-Pohjanmaalla, valtaväestöä edustaneiden suomenkielisten karjalaisten ja ruotsinkielisten kohtaaminen rannikoilla ja Petsamon kolttasaamelaiden lyhyt talvehtiminen Rovaniemen lounaispuolen Tervolassa.¹ Valtaosa sotapakolaisuudesta oli tietenkin enemmistön eli suomenkielisen luterilaisperäisen väestön sisäistä siirtymää.

Talvisodanjälkeistä aikaa aina jatkosodan alkuun leimasi väliaikaisuus. Se ei kuitenkaan johtunut luovutettujen alueiden takaisin valtaamisen odotuksesta, vaan siitä että kesällä 1940 hyväksytyn pika-asutuslain mukaiset maanostot ja -luovutukset sekä evakuoitujen siirrot pysyviksi kaavailluille sijoituspaikoille alkoivat vasta kesänkorvalla 1941. Sijoitusten toimeenpano jäi pitkälti kesken jatkosodan alettua, mutta lain nojalla

¹ Lehtola 2004, 33; Tepora 2015, 217–218, 226–227; ortodoksisesta siirtoväestä Ylä-Savossa jatkosodan jälkeen, ks. Kananen 2010.

MAA JULISTETTU SOTATILAAN.

Sotamarsalkka Mannerheim.

Sotamarsalkka Mannerheim puolustusvoimien ylimmäksi päälliköksi.

Tasavallan presidentti on torstaina antanut seuraavan julistuksen sotatilasta:

Valtakunnan puolustuksen turvaamiseksi ja oikeusjärjestyksen voimassapitämiseksi julistetaan Suomen tasavalta sotatilaan.

Helsingissä, marraskuun 30. pnä 1939.

KYÖSTI KALLIO.

Tasavallan presidentti.

Juho Niukkanen.

Puolustusministeri.

Tasavallan presidentti on torstaina antanut seuraavan päiväkäskyn:

Valtioneuvostossa tänään tekemälläni päätöksellä luovutan Suomen tasavallan puolustusvoimien ylimmän päällikkyysnimityksen sotamarsalkka, vapaaherra Carl Gustaf Mannerheimille.

KYÖSTI KALLIO.

Tasavallan presidentti.

"MAA JULISTETTU SOTATILAAN." Uusi Suomi 1.12.1939.

Suomeen ehdittiin perustaa noin 13 000 valmista ja puolivalmista uutta tilaa. Lisäksi evakoita oli jo ennen pika-asutuslain säätämistä siirrelty pitäjistä toiseen niin kutsutuissa tasoitussiirroissa, joilla tasattiin evakoiden sijoituksen aiheuttamaa rasitusta eri kuntien kesken. Samalla parannettiin evakoiden asunto-oloja, sillä moniin kuntiin oli evakuoinnin paineessa ahdettu ihmisiä sankoin joukoin sietämättömiin asunto-oloihin.

Talvisodan väestönsiirto oli massiivinen ja suunnitelmattomuudessaan osaksi improvisoitu operaatio niin sodan aikana kuin sen jälkeenkin. Samalla sen seurausten hallitseminen liittyi saumattomasti suomalaisten ja laajemmin itäeurooppalaisten maareformien jatkumoon maailmansotien väliseltä ajalta toisen maailmansodan jälkeiselle ajalle.² Siirtyvän väestön mielialaa ja poliittista tahtoa pyrittiin hallitsemaan lohkamalla maata ja asuttamalla ihmisiä elinkeinoaan vastaaville seuduille, sillä äkillistä teollistamista ei pidetty mahdollisena eikä suotavana. Oikeistossa tosin vastustettiin yksityiseen maanomistukseen kajoamista ja pyrittiin ohjaamaan uudistilojen perustamista raivattaville kylmille tiloille pikemmin kuin valmiille viljelysmaalle.

Rauhanteon yhteydessä suomalaisen neuvotteluvaltuuskunnan keskeiset jäsenet esittivät tunnetusti luovutetun alueen väestölle niin sanottua optio-oikeutta eli mahdollisuutta valita asuinalueensa.³ Suomen johdon esittämän ajatuksen taustalla lienee vaikuttanut nimenomaan halu vähentää siirtoväen aiheuttamaa taloudellista taakkaa sekä pelko irtaimen väestön mahdollisesti aiheuttamasta yhteiskunnallisesta kuo-

² Hietanen 1982, 14–30.

³ Hietanen 1982, 107–114.

hunnasta. Pidettiinhan tuolloin vuoden 1918 sisällissodan keskeisenä taustatekijänä maanomistuksen jakautumisen epätasa-arvoisuutta. Suomalaispoliitikkojen ajatuksiin vaikuttivat myös vuoden 1920 Tarton rauhansopimukseen kirjattu osio rajaseudun väestön oikeudesta valita kotimaansa sekä tietenkin se, että suomalaisviranomaiset eivät olleet valmistautuneet lopulliseen väestönsiirtoon. Samalla optio-oikeuden esittäminen korosti Suomen rauhantahtoisuutta, vaikka Neuvostoliittoa kyseinen oikeus ei kiinnostanut. Onpa optio-oikeutta tulkittu myös Suomen ja Saksan lähentymisen näkökulmasta, jolloin vielä välirauhan aikana ylläpidetty ajatus siirtoväen oikeudesta valita asuinpaikkansa uuden rajan jommaltakummalta puolelta on mahdollista tulkita rauhantahtoisuuden bluffaamisena samaan aikaan kun suunnitelmat revanssi-sodasta valmistuivat.⁴

1930-luvun lopulla alkaneet Neuvostoliiton massakarkotukset ja Puolan valtauksista syyskuussa 1939 johtuneet väestön pakkosiirrot perustuivat totalitaaristen valtioiden politiikkaan. Suomen toimittama ei-karkotuksenomainen, mutta käytännössä vihollisen sanelema väestönsiirto oli suhteellisessa laajuudessaan eurooppalaisesti ennennäkemätöntä, mutta muuttui normiksi toisen maailmansodan aikana ja jälkimaingingeissa, jolloin ihmisiä pakeni ja pakkosiirrettiin uusien valtionrajojen tieltä kaikkialla Itä-Euroopassa. Karkotetuista selvästi suurin ryhmä oli Itä- ja Keski-Euroopan saksalaisväestö. Sodan päättyttyä heitä muutti pois kotiseuduiltaan yli kolmesta miljoonaa henkeä.⁵

Keskeinen osa Suomen luovutettujen alueiden väestöstä oli kuitenkin evakuoitu jo sotatoimien tieltä ennen Moskovian rauhaa maaliskuussa 1940. Sodan ajan ensi kosketuksissa ei sen paremmin evakoilla kuin heitä vastaan ottaneiden pitäjiä asukkaillakaan ollut tietoa tai ymmärrystä sodanjälkeisestä ajasta, korvauksista tai maareformeista. Aluksi kyse oli maan sisäisestä sotapakolaisuudesta ja pakolaisuuden kohtaamisesta.

Tässä artikkelissa erittelen ensin näiden ensikohtaamisten molemminpuolisia kokemuksia sekä niistä rakennettuja asenteita ja tunteita, joita käsiteltiin ajan paikallisyhteisöissä, viranomaisraporteissa ja julkisessa sanassa. Tämän jälkeen pohdin lyhyesti välirauhan ajan kokemuksia sotapakolaisten muututtua siirtoväeksi. Erityishuomiota kiinnitän alueellisiin eroihin evakkojen kohtaamisessa. Päälähteinä ovat talvisodan mielialantarkkailua harjoittaneen Maan Turva -järjestön⁶ tuottamat mielialaraportit

⁴ Ks. Pirkko Kanervon luku ”Miksi menetimme Karjalan?” tässä teoksessa.

⁵ Saksalaisten karkotuksesta toisen maailmansodan jälkeen, ks. Douglas, R. M. 2012.

⁶ Maan Turva oli Akateemisen Karjala-Seuran aloitteesta lokakuussa 1939 perustettu järjestö, joka toimi valtion tuella tehtävänäään harjoittaa mielialoja vahvistavaa propagandaa ja samalla tarkkailla kansalaisten mielialoja. Sillä oli mielialoista raportoineita asiamiehiä ja - naisia korkeimmillaan noin 3000 henkeä ympäri maata. Ala-asiamiehet ja - naiset mukaan lukien tarkkailijoita oli jopa noin 10 000 henkeä. Järjestön toiminta hiipui kesällä 1940 ja mielialantarkkailu oli jatkosodan aikana Suomen Aseveljien Liiton organisaation ja valtion harteilla. Tepora 2015, 32–47.

ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 1950–1960-luvuilla keräämät muistitietokokoelmat *Evakkomatka* (1951–52) ja *Evakkomuistelmia* (1964).

Yllätyksestä toimintaan?

Vuosien 1939–1940 paradokseja on suomalaisen henkistä maanpuolustusta innolla harjoittaneen yhteiskunnan suhteellinen valmistautumattomuus sotaan. Puolustuslaitoksen varustelun puutteet on tosin todettu osittain perusteettomiksi väitteiksi,⁷ mutta siviilien evakuoimisen varalta poikkeusajan toimintaohjeet ja viranomaisvastuut olivat suunnitelmista huolimatta ilmeisen puutteellisesti järjestettyjä.⁸ Ylimääräisten harjoitusten (YH) aikana lokakuussa evakuoitiin varotoimena eräitä rajaseudun kyliä Viipurin lääninhallituksen aloitteesta ja sotilasviranomaisten valvonnassa. Lisäksi Viipurista poistui vapaaehtoisesti melkein puolet asukkaista, mutta myös muista Suomen kaupungeista Helsinki etunenässä siirryttiin maaseudulle; etenkin ennen sodan alkua ”evakko” ei merkinnyt karjalaista. Väestön nopean siirtymän pullonkaulaa avaamaan järjestettiin Savon ja Hämeen rajaseudulle evakuoimisleiri kouluineen ennen kuin leirin pari tuhatta asukasta ehdittiin hajasijoittaa kotimajoitukseen.⁹

Jo lokakuun puolivälissä lehdistössä raportoitiin täyteen ahdetuista pakolaisjunista, joiden matkustajat kärsivät lisäksi huonon organisoinnin aiheuttamasta epätietoisuudesta: tietoa ei ollut matkan päämäärästä ja kohteen olosuhteista.¹⁰ Osa lokakuussa evakuoituista kuitenkin palasi takaisin koteihinsa, kun tilanteen katsottiin rauhoittuneen ja konfliktin alkua talvea vasten pidettiin epätodennäköisenä. Yksi takaisin kotiin ajaneista syistä liittyi nimenomaan evakkojen huollon ongelmiin.¹¹ Kun sota syttyi marraskuun viimeisenä päivänä 1939, alkoi nopea sotatoimialueen pakkoevakuointi, mutta yli 3 500 siviiliä jäi puna-armeijan valtaamalle alueelle Laatokan ja Koillis-Lapin välisellä rajaseudulla.

Usein esille nostettu esimerkki sotaan valmistautumattomuudesta on Suojärven pitäjä. Sen rajakyläen ihmiset elivät marraskuussa puolustusasemiin kaivautuneiden suomalaissotilaiden ja valtakunnanrajan välissä. Erityisesti Suojärven Hyrsylästä (ns. Hyrsylän mutka), pitäjän muista kylistä sekä osista Salmin pitäjää jäi yli 1 900 siviiliä vihollisen puolelle sodan alettua, hieman enemmän kuin Kainuun Suomussalmella, josta lopulta vietiin vangiksi Neuvostoliiton puolelle noin 300 ihmistä, loppujen jäädessä koteihinsa. Rajakarjalaiset siviilit taas elivät aluksi kodeissaan neuvostokomen-

⁷ Eloranta 2005, 437–452; Nummela 2015.

⁸ Ahokas 2004, 9–59; Tepora 2015, 32, 110.

⁹ Hbl 18.10.1939.

¹⁰ *Jakobstads Tidning* 17.10.1939.

¹¹ Waris et al. 1952, 47; Ahokas 2004, 47.

Evakuoitua siirtoväkiperhettä haastattelee junassa reservin sotilasvirkamies, radioselostaja Pekka Tiilikainen 17.1.1940. SA-kuva

nossa, mutta heidät siirrettiin sodan kestäessä Petroskoin lähelle siviilisotavangeiksi. Rauhanteon jälkeen vangit palasivat Suomeen lukuun ottamatta muutamia kymmeniä ihmisiä, jotka jäivät Neuvostoliittoon.¹²

Hyrskylän kylän jo valmisteltu evakuointi jäi toteuttamatta ilmeisesti siksi, että valtiovalta puuttui sotilasviranomaisten ja lääninhallituksen suunnitelmiin. Vuoden 1922

¹² Haasio & Hujanen 1990, *passim*; Martikainen 2000, *passim.*, erit. 139–144.

rajarauhan turvaamissopimuksen perusteella rajavyöhykkeeksi määritellyn Suojärven evakuoinnista luovuttiin, jotta Neuvostoliitto ei provosoituisi rajakylän tyhjentämistä.¹³ Tosin muistakin kylistä ja pitäjistä jäi ihmisiä evakuoimatta, joten kokonaisuutena on todettava, että evakuoimisen heikko yleissuunnitelma yhdistettynä Raja-Karjalan huonoihin liikenneyhteyksiin sekä ulkopolitiikkaan johtivat siihen, että sodan alettua siviilit eivät ehtineet alta pois. Alue oli Suomen harvateistä periferiaa, jossa väestö oli vanhastaan kulttuuriltaan itäkarjalaista. Suhteellisesta takapajuisuudesta kertoo, että vielä 1930-luvun alussa luku- ja kirjoitustaidottomuus ei ollut ortodoksisilla seuduilla tavatonta.¹⁴ Samaan aikaan aluetta suomalaistettiin ajalle tyypillisesti sukunimiä suomentamalla ja vahvistamalla luterilaisen kirkon asemaa.¹⁵

Rajapitäjien evakuointi alkoi heti sodan ensimmäisenä päivänä, ja muutamien päivien sisällä evakuoimisaluetta laajennettiin länteen päin. Sodan aikana evakuoimisalueiden laajeneminen jatkui maaliskuulle 1940 saakka. Samaan aikaan maaseudulle siirtyi sotapakolaisia myös suurimmista asutuskeskuksista. Heti sodan alettua tapahtunut itärajan väestönsiirto oli nopeaa ja omaisuutta jäi viholliselle. Talvisodan viimeinen evakuointivaihe alkoi rauhan tultua. Aikaa luovutettavan alueen tyhjentämiselle jäi vain muutama päivä, mikä vaikeutti toimintaa erityisesti Laatokan Karjalassa heikkojen liikenneyhteyksien vuoksi. Uusille asuinsijoille siirtyi sodan aikana ja rauhanteon jälkeen noin 430 000 ihmistä Karjalasta, Petsamosta, Sallasta, Kuusamosta ja Neuvostoliitolle vuokratulta Hankoniemeltä. Parin vuoden kuluttua suuri osa siviili-siirtoväestä palasi takaisin vallatuille kotiseuduilleen, joista he kesällä ja alkusyksystä 1944 siirtyivät jälleen länteen päin.

Talvisodan jälkeen kymmenesosasta maan väestöä tuli siis siirtoväkeä. Kun näihin lukuihin vielä lisätään kaupungeista sodan kestäessä maaseudulle eripituisiksi ajoiksi siirtyneet siviilit sekä Ruotsiin ja Tanskaan lähetetyt sotalapset, on mahdollista puhua todellisesta kertarysäyksellä tapahtuneesta kulttuurien kohtaamisesta, joka huolestutti myös sota-ajan mielialoja vaalineita tarkkailijoita ja kansalaisten puolustustahdosta huolestuneita viranomaisia. Evakoilla oli talvisodan valtakunnallisessa ja paikallisessa julkisuudessa ja järjestötoiminnassa merkitys kansakunnan sijaiskärsijöinä. Julkinen myötätunto oli näyttävää ja avustustoiminta helpotti siirtoväen oloja. Usein siirtoväki oli sota-ajan isänmaallisten tunteiden osoitusten kohteena. Heille järjestettiin tervetuliaisjuhlia sodan aikana, ja sodan jälkeen seurakunnat ja muut toimijat pyörittivät seuratoimintaa siirtoväelle. Evakkomuistelmista välittyy kuva, että vastaanotto oli asiallisinta silloin, kun siitä huolehtivat viranomaiset sekä esimerkiksi paikalliset

¹³ Rajarauhan turvaamissopimus liittyi vuosien 1921–1922 Itä-Karjalan kansannousun jälkeiseen tilanteeseen, jossa Suomi ja Neuvostoliitto sopivat rajavyöhykkeen perustamisesta Laatokasta Jäämereen ulottuvalla raja-alueella. Vyöhykkeellä liikkumista ja sotilaallista toimintaa rajoitettiin.

¹⁴ STV 1940, 50–51.

¹⁵ Patronen 2017, 6–72, *passim.*; Tepora 2015, 7.

Ruskeala luovutettiin venäläisille vasta rauhanteossa. Lehmät oli ajettava lämpimästä navetasta lumiselle evakkotielle. Särkisyrjä 16.3.1940. SA-kuva.

suojeluskunnat ja Lotta Svärd. Kun evakot ja muu väestö joutuivat sopimaan asioista keskenään ilman paikallisauktoriteettien valvontaa, ristiriitoihin ajaututtiin helposti.¹⁶ Evakkomuistelmissa lomittuvat kertomukset vieraanvaraisuudesta, ystävällisyydestä ja yhteishengestä muistoihin osaksi tulleesta epäluulosta, kulttuurisokista ja ”ryssittelystä”. Tavallinen tarina sisälsi usein sekä myönteisiä että ikäviä kokemuksia.¹⁷

Tärkeää on kuitenkin huomioida, että tässä artikkelissa tutkituissa 1950–1960-lukujen evakkomuistelmissa tuoreessa muistissa olleista ikävistä kokemuksista tunnuttiin kerrottavan yksityiskohtaisemmin kuin myönteisistä. Toisaalta hankaluuksia korostava tarina on myöhemminkin ollut yleinen tapa kertoa poikkeuksellisesta ajasta.¹⁸ Aikalaishuomiot evakkojen ja muun väestön kohtaamisista kuitenkin tukevat päätelmää, jonka mukaan sotapakolaisten saapuminen suurin joukoin erityisesti maaseudun pitäjiin aiheutti monia torjuntareaktioita ja kiihdytti molemmin puolin mielialoja. Kaiken kattavaa päätelmää siitä, kuinka yleistä torjunta suhteessa lämpimään vastaanottoon oli, ei kuitenkaan voida tehdä. Vastaanotossa oli alueellisia eroja ja aikalaisten tulkinnat ongelmien syistä erosivat toisistaan eri alueilla.

¹⁶ Ks. esim. SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, side 2, nainen, s. 1890, Terijoki, emäntä, 528.

¹⁷ Tepora 2015, 216.

¹⁸ Ks. esim. Ormio & Porio 2001.

Ortodoksien ryssittely

Ryssittely lienee tunnetuin ulkopuoliseksi ja alempiarvoiseksi tekemisen muoto, jonka monet evakot kohtasivat. Eniten tämä kosketti Raja-Karjalan ortodoksista siirtoväkeä, vaikka se ei vain heihin rajoittunutkaan. Jo joulukuussa 1939 heräsi tarve oikoa yleistä väärinkäsitystä, jonka mukaan rajakarjalaiset puhuivat äidinkielenään venäjää. Monet suomalaiset näet mielsivät kaikki ortodoksit venäläisiksi.¹⁹ Tämä havahdutti viranomaiset ja haparoiden alkuun päässeen sotasensuurin kontrolloima lehdistö pantiin oikomaan karjalankielisiä suomalaisia kohtaan koettua epäluuloa. Julkisuudessa ongelmiin täytyi reagoida taiteiltein, jotta siirtoväkeä vaivoikseen saaneet isännät ja emännät eivät hermostuisi. Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* valotti näyttävästi Raja-Karjalan ortodoksien tapoja ja historiaa tammikuussa 1940. Lehdessä ei suoraan viitattu syrjintään, mutta kehoitettiin kansalaisia avoimuuteen erilaisia tapoja kohtaan.²⁰

Suurin osa rajakarjalaisista evakoista siirtyi Ylä-Savoon ja Pohjois-Pohjanmaalle. Näistä pohjoinen Savo esiintyi talvisodan mielialaraporteissa seutuna, jossa paikalliset joutuivat kärsimään saamattoman ja kantasuomalaiseen kulttuuriin sopeutumattoman karjalaisväestön vuoksi. Paikalliset mielialantarkkailijat pitivät omiensa puolta. Heidän tuhtumuksensa laiskoja ja saamattomia evakkoja kohtaan oli epäilemättä aitoa, mutta muistuttaa hieman myös vuoden 2015 maahanmuuttoaallon aikaista kommentointia, jolloin tulokkaiden poikkeavaa taustaa ei huomioitu, vaan odotettiin salamannopeaa sopeutumista uuteen ympäristöön.

”Ryssittely” merkitsi myös alentavia tekoja. Evakoille lämmitetystä saunasta tehtiin nöyryytys muuntamalla se ”ryssän” puolelta tulleiden täisaunaksi.²¹ Savolaiset Maan Turvan tarkkailijat kiinnittivät usein huomiota rajakarjalaisten epähygieenisyyteen, josta eräänä esimerkkinä käytettiin lattialle syljeskelyä ja jatkuvaa tupakointia sisätiloissa.²² Tuberkuloosin tarttumista pelättiin. Lian ja puhtauden välinen rajanveto on samalla klassinen tapa tehdä eroa sivistyksen ja barbarian välille.²³ Lapsia kiusattiin koulussa sitten kun ne syksyllä 1940 jälleen alkoivat. Rajakarjalainen sota-ajan tyttö muisteli: ”Poikapuoliset koulukaverit ajoivat meidät evakkotytöt useamman kerran umpihankeen juoksemaan karkuun. Perästä kuului huuto: Ryssät’ tapetaan!”²⁴

Muistelijoiden mukaan ortodoksien uskonnonharjoitusta toisinaan pilkattiin. ”Ryssänkirkkolaiset” veisasivat ”ryssäksi” ja monet paikalliset pitivät jumalanpalvelusmenoja lähinnä eksoottisena rituaalina. Kuitenkin seuduilla, joilla ei ollut ortodoksista kirkkoa, tilat uskonnonharjoitusta varten aina järjestyivät. Negatiivisten kokemusten

¹⁹ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 47, 3.12.1939.

²⁰ *Helsingin Sanomat* 13.1.1940.

²¹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1890, Kanneljärvi, 76.

²² KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 68, 28.12.1939.

²³ Douglas, M. 2000.

²⁴ SKS-KRA, Sota-aika 2000–2001, 16029/17281, nainen, s. 1928, Salmi, 633.

vastapainona muistitiedosta välittyy myös kuva kreikkalaiskatolisia kohtaan osoitusta arvostuksesta.²⁵ Rajantakaisella Karjalalla oli myös merkittävä rooli 1920–30-lukujen nationalismissa suomalaisuuden kadotettuna ja romantisoituna alkukotina, mikä saattoi lieventää etenkin sivistyneistössä ortodokseja kohtaan mahdollisesti tunnettua epäluuloa. Karjalankielisen väestön kokemukset syrjinnästä jatkuivat kuitenkin pitkään 1950-luvulle, kuten jatkosodan jälkeistä rajakarjalaisten asettumista Ylä-Savoon tutkinut Heli Kananen on todennut.²⁶

Pelkkä vieraan kulttuurin tai uskonnonharjoittamisen oudoksuminen ei kuitenkaan avaa syrjintäilmiötä kunnolla, sillä monien ihmisten vastenmielisyys jakaa pienenevistä tai uhatuista resursseista vieraille laukaisi ”ryssittelyn” ja muut torjunnan muodot. Tämän koki myös evakkojen valtaosa eli suomenkieliset ja luterilaiset karjalaiset, jotka loksahivat lopulta melkoisen luontevasti homogeeniseen ”kansaan”, vaikka hekin ”ryssittelyä” ja muuta syrjintää kokivat. Kuitenkin olen taipuvainen pitämään etenkin rajakarjalaisten kokemaa syrjintää osana sodan ajalle yleistä ulkopuolisten ja Suomessa oleskelleiden ulkomaalaisten syntipukeiksi leimaamista.²⁷ Lisäksi ortodoksien ”venäläisyys” toimi helppona maalina talvisodan kokemusmaailmassa, jossa yhtenäisyys rakentui selvän viholliskuvan kautta. Rajakarjalaisten venäläistä lähellä ollut kulttuuri muodosti ongelman sota-ajan yhteiskunnassa: vihollisen ominaisuuksien legitimiiksi tehdyille vihalle virittyneessä ilmapiirissä tämä tuotti välillä ikäviä seurauksia. Kaikki on tietenkin suhteellista. Mistään vainosta ei syrjinnässä ollut kysymys, mutta se jätti hitaasti kuluvia jälkiä moniin ihmisiin, jotka toisen maailmansodan aikana joutuivat vaihtamaan asuinpaikkaa.

Jumalattomat, vaeltavat ja laiskat muukalaiset

Pohjanmaan ja Pohjois-Savon körtit eli herännäiset eivät aina esiintyneet siirtoväen kokemuksissa edukseen. Esimerkiksi Nivalassa evakkojen ”koreilu” herätti paikallisten herätysuskovaisten paheksunnan, ja jopa sodan syttyminen pantiin kuuleman mukaan evakkojen syyksi: karjalaisten takia olivat pitäjän miehet rintamalla.²⁸ Kun Nilsiässä evakot tutustuivat körttien seuroihin, saivat he kuulla olevansa Sodoman ja Gomorran asukkaiden sukua. ”Karjalassakaan ei varmaan ollut yhtään kristittyä, siksi Herra antoi Karjalankin tuhoutua”, julisti saarnamies.²⁹ Apokalyptiset selityk-

²⁵ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, side 2, nainen, s. 1915, Salmi, emäntä, 296; side 3, nainen, s. 1922, Suistamo, 604–605 ja nainen, s. 1905, Salmi, opettaja, 347.

²⁶ Kananen 2010.

²⁷ Tepora 2015, 197–213.

²⁸ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1899, talollinen, asuu Kotalassa, 15.

²⁹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, Harlu, 320.

set olivat kriisiaikana voimissaan; maailmanlopun ennustajia liikkui pitkin maata, eritoten syrjäseuduilla.³⁰

Joillekin suomalaisille sota ja tuho olivat osoituksia Jumalan vihasta. Suomalaiset eivät olleet täyttäneet Korkeimman tahtoa, joten he saivat tuntea rangaistuksen nahoissaan. Joissakin tapauksissa pettämätön logiikka osoitti karjalaiset Jumalan vihan erityiskohteiksi ja Suomen syntisiksi. Evakkokarjalaisten maailmalliset ominaisuudet olivat ympäri maata jälleen ajankohtaisia sodan päätyttyä, jolloin monet pitäjien mielialantarkkailijoista raportoivat paikallisten syyttävän karjalaisia viinapirun irtipääsystä.³¹ Jostain syystä muistitiedossa eivät muut herätysliikkeet kuin kórtit juurikaan esiinny. Kirkollista toimintaa täytyy toki tarkastella kokonaisuutena, sillä seurakunnilla oli vahva ja ilmeisen tervetullut rooli evakoille suunnatussa avustustyössä ja ohjelmassa sotavuosien Suomessa.³²

Talvisodan alettua kodittomiksi yhtäkkiä joutuneet evakot kohtasivat vaeltavia ihmisiä kohtaan koetun, syvään pinttyneen ennakkoluulon eritoten suurimpien asutuskusten ulkopuolella. Kysymys ”mitäs lähditte kiertämään” piirtyi monen evakon mieleen sotapakolaisia syyttäväksi vakiotiedusteluksi heidän joukkoinvaasiostaan uusille seuduille. Usein kuultu toteamus ”ei kukaan pakottanut lähtemään” halvensi evakojen hätää.³³ ”Onkohan missä markkinat kun mustalaiset niin sakilla liikehtivät?”, kyseltiin Lappeenrannassa ensimmäisten siirtolaisten tullessa läpikulkukaupunkiin.³⁴ Episodi eteläkarjalaisessa kaupungissa on myös omiaan kuvaamaan evakkoidentiteetin muodostumista, mikä ei aluksi liittynyt mitenkään karjalaisuuteen sinänsä. ”Myö ollaan niitä toisen luokan mustalaisii”, kuului evakkokaskun mukaan vastaus kysyjän tiedusteluihin siirtoväen alkuperästä.³⁵

Vanhastaan ”irtolaisiin” ja valtaväestöstä poikkeaviin sekä syrjittyihin romaneihin rinnastaminen oli keino osoittaa uusien tulokkaiden sosiaalisen aseman vaatimattomuutta ja torjuntaa. Mielenkiintoista on, että suomenkielisten karjalaisten tapauksessa mustalaisiksi nimittäminen oli selvästi yleisempää kuin ”ryssittely”. Moni romani oli itsekin evakko, sillä Karjalasta siirtyi länteen päin noin tuhat romania.³⁶ Romanivertaus liittyi myös yleiseen ja julkisuudessaakin käytyyn väittelyyn siirtoväen laiskuudesta ja työnvieroksumisesta. Talvisodan aikana siirtoväkeä vastaanottaneiden paikkakuntien asukkaat moittivat niin karjalaisia kuin muualtakin tulleita evakkoja yleisesti laiskoiksi ja kiittämättömiksi. Työ oli pyhä asia sota-aikana, joten toimeettomuudesta syyttäminen ’iski pahasti hermoon’, mikä huomattiin myös Maan Turvassa.

³⁰ Keskisarja 2012, 33–38, 41–42, 48–49; Tepora 2015, 203.

³¹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 3, nainen, Muolaa, 63.

³² KA-JKL, Suomen Huolto ry:n arkisto, II 4 E:3: Saapuneet toimintakertomukset (1940–1945).

³³ Tepora 2015, 222–223.

³⁴ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1892, Viipurin mlk, rouva, Tuusula, 241.

³⁵ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1900, Joensuu, rouva, 227.

³⁶ Pulma 2012, 154.

”Ryssiksi”, romaneiksi tai pakanoiksi kutsumisen lisäksi neljäs sosiaalisen alempiarvoisuuden leimakirves oli huutolaisuus. Muistelmagenren kuvauksissa isännät ja emännät, ”maan mahtavimmat”, tai joskus rengit saapuivat kyläkoululle valitsemaan yhteismajoituksesta soveliaimmat ”lapsettomuuden, työkuntoisuuden, vieläpä puvustonkin perustein” oman kattonsa alle, usein ilmaiseksi työvoimaksi.³⁷ Suurperheitä ei kukaan huolinut. Monet evakot joutuivat kipuilemaan äkillisen yhteiskunnallisen arvon laskun kanssa.

Evakoiden saapuminen ja mielialojen alueellinen vaihtelu

Puutteellisista suunnitelmista ja äkillisestä evakuoinnista johtuneet siirtoväen huollon ongelmat olivat alkaneet jo YH:n aikana. Huoltoon liittyvät kysymykset ja intohimit muodostivat merkittävän osa-alueen Maan Turvan raportoimista mielialoista. Sodan alkuvaiheessa kerrottiin monin paikoin kangertelevasta ruoka- ja vaatehuollosta. Maan Turva ja viranomaiset seurasivat tarkasti pieniäkin kahnauksia vastaanottopitäjissä. Mielialaraportit antavat sodan alkuvaiheen evakuoinneista hieman onnistuneemman kuvan kuin siirtoväen parista kerätty muistitieto. Signaalit kentältä olivat voittopuolisesti myönteisiä ja ongelmat asiamiesten ja -naisten mukaan yleensä yksittäistapauksia. Ensimmäisten viikkojen jälkeen etupäässä vastaanottopitäjien asukkaita edustaneet asiamiehet alkoivat raportoida kasvavista väärinymmärryksistä ihmisten välillä.

Jouluna 1939 suurinta huolta ja katkeruuttakin siirtoväen keskuudessa aiheuttivat omaisista eroon joutuminen ja epätietoisuus heidän voinnistaan.³⁸ Mielialantarkkailijoiden näkökulma oli kuitenkin lähempänä kantaväestöä, joka näytti ilmeisen usein painivan kiittämättömien ja laiskojen evakkojen muodostamien ongelmien kanssa.

Joulukuun lopussa suoritettun siirtoväen oloja koskeneen tutkimuksen mukaan seuduilla, joissa siirtoväkeä oli ollut jo YH:n aikana, olot olivat vakiintuneet ja arki majotusjärjestelyineen alkoi toimia. Sen sijaan seudut, jotka olivat ottaneet siirtoväkeä vasta sodan alettua, kipuiliivat järjestelyongelmien kanssa. Pohjois-Savo yksilöitiin seuduista huonoimmaksi. Sitä vaivasi nimenomaan evakkojen huono laatu ja näiden täydellinen kiittämättömyys. Seudulle siirtyneiden ortodoksisten rajakarjalaisten vieroksunta oli kyselyn tuloksen mukaan ilmeistä. Paikalliset asiamiehet ja -naiset äityivät sellaiseen asenteellisuuteen, että kyseinen maakunta paini aivan omassa sarjassaan raportoitujen ongelmien kanssa. Evakkojen joukossa esitettiin olevan paljon sellaisia, jotka tulivat alun

³⁷ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, side 1, mies, s. 1891, Uuras, satamatyöläinen/kalastaja, 6; side 2, nainen, s. 1927, Uukuniemi, työmiehen vaimo, 434–435; nainen, s. 1905, Salmi, opettaja, 343; Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1893, Räisälä, emäntä, 436.

³⁸ KA, PM, Prop. 3: P-1312/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 66, 24.–26.12.1939.

"Evakkopoika Sortavalassa" on kuvattu 17.3.1940 kodeista koottujen tavararöykkiöiden keskellä. Sortavalan Suomi luovutti Neuvostoliitolle vasta rauhanteossa, joten kuvan poika oli saanut olla kodissaan koko talvisodan ajan. SA-kuva.

perin huonommista oloista ja olivat siksi valmiiksi tyytymättömiä ja katkeria, "usein oman saamattomuutensa ja laiskuutensa takia" — perustelu on tuttu viime vuosien maahanmuuttokeskustelustakin. Lisäksi huomattiin siirtoväen joukossa liikkuvan runsaasti riidankylväjiä, jotka tieteen tahtoen asettuivat vastakarvaan paikallisten kanssa.³⁹

³⁹ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 68, 28.12.1939.

Siirtoväkiaines ei ollut raporttien maalaaman kuvan mukaan kaikkialla heikkoa eivätkä mielialantarkkailijat aina paikallisten puolella. Etelä-Hämettä vaivasi päinvastainen riesa. Siellä siirtoväen kerrottiin olevan mukautuvaa, mutta isäntien kylmäkiskoisia. Tätä asennetta esiintyi raporttien mukaan myös muualla Etelä-Suomessa.⁴⁰ Kiinnostava oli mielialantarkkailijoiden havainto siitä, että erityisesti isot talot ja pappilat täyttivät vastenmielisesti niille osoitettuja velvollisuuksia, mikä saa toistuvaa tukea evakkojen muistitiedosta ja raporteista muualtakin kuin Etelä-Suomesta.⁴¹ Isoista taloista tunnuttiin olevan haluttomimpia myymään ruokaa.⁴² Hämäläisessä Humppilassa ison talon isäntä ryssitteli evakot pihalle, vaikka emäntä oli luvannut yösijan. Kortteeri löytyi pienestä naapuritalosta.⁴³ ”Pahimpia ovat keskivarakkaat”, totesi mielialantarkkailija kuukausi sodan päättymisen jälkeen Keski-Suomen Lievestuoreelta.⁴⁴

Sodan vielä jatkuessa kyse ei ollut konkreettisesta maanjaosta, mutta näissä evakkojen ja isäntien ensikohtaamisissa soitettiin alkusoitto välirauhan aikana alkaneelle kamppailulle uudistilojen paikoista ja yksityismaiden lohkomisesta. Juuri Etelä-Suomessa uusia, vaivatta viljelyskelpoisia tiloja muodostettiin eniten yksityistilojen maalle. Luovutetun alueen maanviljelysväestö edusti pienviljelijöitä, kun taas Etelä-Hämeessä ja muissa Etelä-Suomen maakunnissa maanomistus oli epätasaisemmin jakautunut. Vanhoja kartanoseutuja hallitsivat suurtilat, joiden vastapainona maaseutua täplittivät entisten torpparien vastikään itselleen lunastamat pientilat. Maataloudesta toimeentulonsa saanut, suhteellisen tasaveroisiin pientiloihin tottunut karjalaisväestö koettiin uhkana paikallishierarkialle. Siksi sotaa paenneet ihmiset kohtasivat eniten vastusta sellaisilta tahoilta, jotka eniten pelkäsivät sotapakolaisten tulon syövän heidän omaa suhteellista asemaansa. Eräiden sosiaalipsykologisten tutkimusten mukaan ihmiset auttavat (anonyymi hyväntekeväisyys pois lukien) mieluiten samaa yhteiskunta-asemaa edustavia ihmisiä. Onkin mahdollista, että evakkojen saapuminen laukaisi varakkaissa ihmisissä reaktion, jossa he kokivat tulokkaat etupäässä uhkana yhteisön tasapainolle sekä rahanmenona. Koska tulokkaat edustivat uhkaa, ei auttamiselle ollut yhteisöllistä velvoitetta — edes talvisodan hengessä.⁴⁵

Peloille löytyikin katetta, kun välirauhan aikana ja myöhemmin toisen maailmansodan jälkeen yksityiset tilat joutuivat myymään eniten maata juuri Etelä-Suomessa, sillä siellä oli tarpeeksi suuria tiloja, joista maata saattoi lohkoa. Varakkaiden epäempaattisuuden yksipuolinen osoittelu olisi kuitenkin lyhytnäköistä, sillä lähteistä on mahdollista löytää myös joitakin kuvauksia siitä, kuinka siirtoväen huolto ja yhteis-

⁴⁰ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportit n:o 65, 22–25.12.1939, 68, 28.12.1939 ja 112, 15.2.1940.

⁴¹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1912, Uusikirkko, rouva, 76.

⁴² SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 2, nainen, s. 1928, Viipurin mlk, neuvoja, 314.

⁴³ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, mies, s. 1888, Viipuri, asiamies, 57.

⁴⁴ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 159, 13.–14.4.1940.

⁴⁵ Vrt. Piff et al. 2012, 4086–4091.

majoituksessa tarjoiltu ruoka herättivät paikkakunnan penniä venyttäneissä vähäosaisissa pahaa verta.⁴⁶

Oman lukunsa muodostivat varakkaina pidetyt huvilanomistajat. Esimerkiksi Jyväskylässä kesähuviloiden haltijat nostivat metelin, kun siirtoväen huolto pyrki sijoittamaan evakkoja keskitalvella useimmiten tyhjillään olleisiin taloihin – vastaava polemiikki toistui kaikkialla kesäasutusalueilla. Usein tuntuikin käyvän niin, että juuri ne vauraimmat huvilat saivat jäädä tyhjilleen, kun vaikutusvaltaiset omistajat vetivät oikeista naruista. Näin kävi Jyväskylässä ennen kuin maaherra puuttui peliin.⁴⁷

Pappilat olivat vauraiden talojen maineessa. Lahden seutua kierrellyt mielialantarkkailija kirjoitti nimeltä Kosken pitäjän (nyk. Hämeenkoski) pappilanväen nakertavan yhteishenkeä ja lähimmäisenrakkautta:

Käydessäni k.k. pappilassa oli siellä silloin 6 henkeä majoitettuna. Heistä eräs äiti kertoi, ettei häntä itkettänyt jättäessään kotinsa Suojärvellä eikä sekään, ettei hän tiennyt miehestään eikä kahdesta lapsestaan mitään, mutta tähän taloon tullessaan hän itki. Ilman paikallisia viranomaisia he nim. eivät olisi lainkaan päässeet taloon sisään yöllä. Ennen Hämeeseen tuloa he olivat olleet viikon päivät sijoitettuina Joutsenon taloihin ja muistivat niitä päiviä erikoisen hyvällä vastapainolla täkäläiselle huolenpidolle.⁴⁸

Kirkkoherrat ja papit, ajan maaseutuyhteisöjen henkiset keulakuvat, keräsivät ison siivun evakkojen katkeruudesta. Heidän henkilönsä kautta paikallisyhteisö torjui tulokkaita: muistelmissa kirkkoherrat eivät suostuneet kastamaan evakkolapsia tai moittivat evakoiden vaateliaisuutta. ”Kuulutteko edes kirkkoon?”⁴⁹ Katkeruus kohdistui paikalliseen papistoon, mutta oman kirkkoherran tai papin saamista sijoituspaikalle tervehdittiin ilolla eikä seurakuntien avustustyötä yleensä vieroksuttu.⁵⁰

Lapsena evakkoon lähteneiden muistoissa parjattiin opettajia, jotka pitivät paikallisten lasten puolta tulokkaiden kustannuksella koulun jatkuttua syksyllä 1940.⁵¹ Muistelmien kuvaavat hyvin kokemuksien jäsentymistä sodan jälkeen, mutta eivät niinkään syrjinnän todellista tasoa. Kerättyihin muistelmiin on toki kirjattu myös kuvauksia evakkojen taivalta tasoittaneista pitäjien silmäätekeivistä. Parjaavat tarinat ja muistot lienevät osittain olleet katkeruutta lievittäneitä huhuja, joissa kartanot, pappilat ja

⁴⁶ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 122, 25.2.1940.

⁴⁷ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, nainen, s. 1887, Viipurin mlk, entinen maanviljelijä, 223–225.

⁴⁸ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 60, 17.12.1939.

⁴⁹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, mies, asui Turun läänin Kosken pitäjässä, 51; nainen, s. n. 1880, rouva, asui Turussa, 209.

⁵⁰ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, nainen, s. 1905, Pälkjärvi, emäntä, 18.

⁵¹ Ks. esim. SKS-KRA, Sota-aika 2000–2001, nainen, s. 1931, Viipurin mlk, peruskoulunopettaja, 1682; Tepora 2007, 61.

Käkisalmi luovutettiin venäläisille vasta rauhanteossa. Viimeinen juna lähti Käkisalmen asemalta 17.3.1940 Suomen lippu katolla hulmuten. SA-kuva.

yhteiskunnan hyväosaisten torjuivat pakkoköyhyyteen ajatut evakot. Näissä katkerissa kertomuksissa sitten maksettiin takaisin koettua häpeää ja nöyryytyksiä. Syrjintä oli kuitenkin todellinen ilmiö.

Murtuiko kielimuuri?

Talvisodan ja välirauhan ajan erikoisuuksiin kuului suomenkielisen väestön evakuoimisen lisäksi myös heidän suunniteltu asuttamisensa ruotsin- ja kaksikielisille seuduille. Jatkosodan jälkeenkin runsaasti karjalaisia asui väliaikaisesti rannikoiden ruotsinkielisissä pitäjissä. Vuonna 1945 kuitenkin säädettiin, ettei silloista maanhankintalakia sovellettaessa paikallisia kielisuhteita suomen ja ruotsin välillä ollut lupa pysyvästi muuttaa kuin kaksi prosenttiyksikköä suuntaansa tarkoituksena näin turvata ruotsinkielisten seutujen kieli- ja kulttuuriperimä. Korvauksena enemmistöltään ruotsinkieliset pitäjät sitoutuivat raivauttamaan maata suomenkielisistä pitäjistä. Päätöksen taustalla vaikutti ensinnäkin ulkopolitiikka. Kielivähemmistön oikeudet olivat vahvasti esillä Ruotsissa.

Hävityn sodan jälkeen Suomen hallitus halusi säilyttää mahdollisimman hyvät suhteet Pohjoismaihin ja länteen, jonka läheisin edustaja läntinen naapurimaa oli. Toinen syy liittyi rajuun vastustukseen, jota valtaväestön asuttaminen kielivähemmistön alueille oli paikallisesti herättänyt talvisodan jälkeen. Taustalla vaikuttivat silti aivan samat ongelmat kuin suomenkielisellä maaseudulla eli maanjakoon liittyvät pulmat, olihan erityisesti Uudenmaan rannikko maan parasta viljelysseutua.

Kierroksia kuitenkin lisäsi se, että vuosina 1940–1941 käsillä oli kertarysäyksellä tapahtuva suomenkielisten invaasio alueille, joissa maat olivat etupäässä ruotsinkielisten käsissä, vaikka paikoin väestöön kuului ennestäänkin runsaasti myös suomenkielisiä. Pohjanmaan rannikko oli Vaasaa lukuun ottamatta liki täysin ruotsinkielinen, mutta Uudellamaalla suomenkielistä väestöä oli jo asettunut paitsi Helsingin ympäristöön myös Turun-radan varrelle ja kaupunkeihin. Vaikka pääosa suomenkielisistä työskentelikin teollisuudessa tai muina työläisinä, ruotsalaismaa, *svenska jorden*, oli siis ollut uhattuna jo vuosisadan alusta lähtien. Tuolloin ruotsinkieliset pitäjät olivat myös alkaneet aktiivisesti puolustaa maanomistuksen pitämistä ruotsia puhuvien käsissä aikana, jota muutenkin tahdittivat kieliriidat.⁵² Talvisodan jälkeen tapahtunut muutto antoi kasvot jo alkaneelle kehitykselle, jossa paikalliset väestösuhteet olivat alkaneet muuttua.

Lähteiden valossa konflikti ei vielä lyhyen sodan kestäessä kärjistynyt rannikkoseuduilla. Mielialantarkkailussa evakkojen ja ruotsinkielisten suhteeseen kiinnitettiin huomiota. Tammikuussa 1940 Maan Turva ei suorittamassaan tiedustelussa huomannut mitään erityisen poikkeavaa: suhteissa oli samanlaisia ongelmia kuin muuallakin ja monin paikoin tilannetta pidettiin varsin kiitettävänä. Kielimuuri kuitenkin tuotti vaikeuksia. Eräät Inkooseen sijoitetut kannakselaiset olivat ottaneet hatkat kenellekään ilmoittamatta.⁵³ Närpiöön sijoitetut joensuulaiset — kaupungista oli evakuoitu siviilejä varotoimena — muistelivat myöhemmin aikaansa kiitoksella, vaikka osapuolet olivat täysin ummikko ruotsin- ja suomenkielisiä.⁵⁴ Joensuulaisten visiitti olikin väliaikainen.

Sodan päätyttyä valtaosa ruotsinkielisistä ja kaksikielistä kunnista huomasi, että heidän huollettavanaan oli suuri joukko uutta suomenkielistä väestöä. Pika-asutuslain säätämisen aikana kesästä 1940 eteenpäin seuduilla pelättiin edelleen, että väestösuhteiden muutoksesta oli tulossa pysyvä erityisesti Uudellamaalla. Pohjanmaalle suomenkielisiä ei ollut juurikaan tulossa. Niin ruotsalainen kansanpuolue (RKP) kuin sosiaalidemokraattien ruotsinkielisetkin nousivat vastustamaan pelättyä kehitystä perusteinaan yleiset kieli- ja kulttuurisyyt. Ruotsinkielinen työväki viittasi myös lisääntyvään kilpailuun työpaikoista.⁵⁵ Maanomistussuhteisiin ei aluksi suoraan

⁵² Klinge 1968, 128; Bränn 2008, 42–43; Tepora 2011, 150–154.

⁵³ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 83, 15.1.1940.

⁵⁴ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1900, Joensuu, 221.

⁵⁵ SCA, SFP, Centralstyrelseprotokoll 1939–1940; TA, SDP 329.5 (471): kirjeenvaihtoa 1940, F. 206, Finlands svenska arbetarförbund puoluetöimikunnalle 1.12.1940.

viitattu, mutta suurtilavaltaisen tilanomistuksen pirstoutuminen väikkyi taustalla monen paikallisen harmina.⁵⁶ Poliittisissa elimissä tapahtuneen vaikuttamisen tukena paikallinen julkinen sana rummutti vahvoja mielikuvia suomalaiskolonisaatiota vastaan. Kärjistetyimmillään lehdistö vertasi evakkojen asuttamista Uudellemaalle Baltian samanaikaiseen neuvostomiehitykseen tai suri, kuinka tärkeän kartanon maat lohkottiin suomenkielisille tulokkaille: esi-isiltä peritty maa ei enää elättäisi yhtäkään ruotsalaislasta.⁵⁷ Pelätty maanomistuksen lipuminen tulokkaille yhdistettynä uhattuun kieli-identiteettiin laukaisi pienimuotoisen poliittisen kriisin välirauhan Suomessa. Toukokuussa 1941 RKP:tä edustanut sisäasiainministeri Ernst von Born erosi hallituksesta vastalauseena erityisesti maalaisliiton ajamalle asutuspolitiikalle.

Vain parissa pitäjässä suomi olisi noussut vähemmistöstä enemmistökieleksi, mutta suomen kielen asema olisi vahvistunut monessa edelleenkin selvästi ruotsinemenmistöisenä säilyneessä kunnassa.⁵⁸ Kyseessä voi katsoa olleen moraalista paniikkia muistuttanut vastareaktio. Koettiin, että koko ruotsinkielinen kulttuuriperintö oli vaakalaudalla, vaikka loppujen lopuksi valtaosaltaan suomenkielisen siirtoväen muutto Uudellemaalle vain vahvisti jo alkanutta kehitystä. Tältä osin reaktio ”suomalaiskolonisaatioon” muistuttaa hiukan vuoden 2015 suomalaista reaktiota kerralla kasvaneeseen turvapaikanhakijoiden määrään. Sen kertakasvu laukaisi monissa torjuntareaktion ja vaikeutti ilmiön suhteellistamista. Toki suomenkielisen siirtoväen aiheuttama kieli-suhteiden muutos oli merkittävästi suurempaa kuin nykyisen maahanmuuton.

Uudenmaan viljavat maat houkuttelivat toki viljelijöitä. Toisaalta Heikki Wariksen johtaman evakkojen sopeutumista toisen maailmansodan jälkeen tarkastelleen tutkimushankkeen kyselyt vuodelta 1949 todistavat kuitenkin, että moni evakko ei olisi suurin surminkaan halunnut muuttaa vieraskieliselle alueelle.⁵⁹

Työtä vieroksuvat evakot

Sodan aikana ja välittömästi sen jälkeen isäntäväen tuohtumus oli todellista ympäri maata. Suuri osa talvisodan ajan mielialoja jäytäneistä tekijöistä paikannettiin ”autettavien” kiittämättömyyteen ja näiden mukanaan tuomiin vaikeuksiin. Kun sadat tuhannet ihmiset muuttavat lyhyessä ajassa ei liene yllätys, että tuo joukko edustaa kansan koko kirjoa, jossa tietyt poikkeukset helposti alkavat määrittää kokonaista, juuri

⁵⁶ Hietanen 1982, 204.

⁵⁷ *Östra Nyland* 31.8.1940; *Nyland* 24.10.1940; *Västra Nyland* 26.10.1940; ks. myös KA, VTL, Hu1: pika-asutusta koskevia lehtileikkeitä 1940–1941.

⁵⁸ Hietanen 1982, 198–204.

⁵⁹ KA-JKL, Siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineisto, Ruotsalaisalueelle sijoittumista koskevat kysymykset (1949), III 11:16: Suomen Huolto Ry:n arkisto.

muodostunutta väestöryhmää. Talvisodan jälkeiseen omaisuusrikollisuuden nousuun evakoiden siirtyminen lieene vaikuttanut tilastoja nostavasti.⁶⁰

Etupäässä karjalaisten osakseen saamat syytökset eivät kuitenkaan ole suhteessa todellisiin ongelmiin. Ilmeisin syytös evakkoja kohtaan liittyi heidän koettuun toimetomuuhteensa sen jälkeen, kun perhemajoitus alkoi pyöriä. Siinäkin oli hitunen totta. Evakot olivat valmiita huolehtimaan omista asioistaan, mutta työskentely muille ei evakkonäkökulmasta ollut kuitenkaan lainkaan niin yksinkertaista kuin millaiseksi isäntäväki sen katsoi. Tilalliset, jotka olivat saaneet edes osan karjaa mukaan tai jopa hevosen, pyrkivät huolehtimaan eläintensä hyvinvoinnista käyttöön saadussa isäntäväen navetan kulmassa ja näin ikään kuin jatkamaan tilan pitoa toisten nurkissa. Valtio toki maksoi isäntäväelle vaatimatonta korvausta majoituksesta, mutta kaikkien oletettiin silti osallistuvan tilan töihin. Siirtyminen rengin asemaan ei kuitenkaan ollut helppoa monille tilallisille, eivätkä palkkatyöllä itsensä elättäneet evakot halunnut myydä työvoimaansa halvemmalla kuin lähtöseuduilla. Evakuoinnin alkuvaiheessa monet pyrkivät pois yksityismajoituksesta takaisin yhteismajoitukseen saadakseen olla omissa oloissaan.⁶¹ Evakot kokivat siis yleisesti olevansa palkatonta työvoimaa, joista valtio vielä maksoi vuokraa isännille. Samalla evakkojen piti usein maksaa itse ruokansa.⁶² Vastaanottopitäjissä yleisen käsityksen mukaan vaatimaton avustus ei kuitenkaan kattanut siirtoväestä aiheutuvia kuluja ja vaivaa.

Huomiot ja valitukset evakkojen haluttomuudesta työhön toistuivat mielialaraporteissa miltei päivittäin – tuohtumus näiden aiheuttamasta vaivasta ja evakoiden kiittämättömyydestä näytti yhdistävän suurinta osaa muista suomalaisista. Aivan kuin juuri kotinsa menettäneiden ja rintamalla palvelevista omaisistaan huolestuneiden kansalaisten olisi pitänyt ongelmitta omaksua uusi roolinsa nurkumattomina ja uusiin tapoihin nopeasti tottuvina ”autettavina”. Totuus kuitenkin oli, että monet isännät pyrkivät hyötymään sotapakolaisista ilmaisena ja jopa alempiarvoisena työvoimana. Evakot nimittelivät isäntiänsä yleisesti ahneiksi. Mielialaraportti Kuopion seudulta kiteytti ilmiön:

[O]n useitakin sellaisia talollisia, joitten ilmeinen tarkoitus on hyötyä siirtolaisten kustannuksella. Koetetaan järjestää siirtolaisten huolto siten, että saadaan maatalouden tuotteista mahdollisimman hyvä hinta näin kotona kaupaten. Eräs hämäläinen opettajatar taas oli ollut huomaavinaan, että on niitä, jotka pitävät karjalaista alempaan ihmisrotuun kuuluvana. Usea on maininnut, että on sijoituspaikkoja, missä siirtolaiset saavat aina tuntea kodittomuuden tunnetta liian selvästi talonväen käyttäytymisen

⁶⁰ Tepora 2015, 304; rikollisuudesta ks. Tarjamo 2006, 347–348.

⁶¹ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 68, 28.12.1939.

⁶² SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 2, nainen, Salmi, rouva, 225–227.

*johdosta. On taloja, jossa jännitystä on molemmin puolin, mutta sitä koetetaan peittää, vaikka se siitä tulee päivä päivältä ikävämmäksi.*⁶³

Evakkojen ja paikallisten epätasa-arvoisuutta korosti vielä se, että kannakselaiset saattoivat pitää itseään edistyksellisempinä kuin esimerkiksi vanhan rakennuskannan rintamaiden tilallisia mutta joutuivat nyt tyytymään muiden komenttoon.⁶⁴

Ruoka aiheutti eniten arkisia kiistoja. Isäntäväen ruokiin tyytymättömät, mieliala-raporttien mukaan kiittämättömät evakot ruokailivat evakkoja huoltaneen Vapaan Huollon järjestämässä yhteisruokailussa valtion piikkiin mieluummin kuin maksoivat itse ruokansa. Ruoka nousi symboliksi samaan tapaan kuin tämänkin päivän sotapakolaisten keskuudessa. Tyytymättömyys ruokaan kuvasti vastaanotossa koettuja puutteita sekä oman kodin menetystä. Ruoan mielikuvallisuus liittyi juuri kodin lämpöön ja turvaan.

Sotavuosien Suomessa ei vielä tunnettu hyvinvointivaltioaatetta: hädänalaisten avustus oli vastikkeellista, työllä ja omilla varoilla lunastettavaa. Usein raportoitiinkin vapaamatkustajiksi pyrkivistä evakoista, jotka saivat vakituista tuloa esimerkiksi kantaupseereina palvelleilta puolisoiltaan, mutta eivät silti halunneet osallistua oman ylläpitonsa kustannuksiin.⁶⁵ Harmistusta tosin aiheuttivat myös ne harvalukuiset evakot, jotka eivät halunneet ryhtyä työhön, koska heidän varansa riittivät muutenkin elantoon.⁶⁶

Miellyttävät muistot evakkojen ja isäntäväen kohtaamisista eivät silti ole harvinaisia. Lähdekriittisesti on todettava, että sota-ajan mielialantarkkailu kiinnitti tehtävänsä mukaisesti huomionsa epäkohtiin. Myöskään muisteluperinne ei rakennu yksiselitteisesti positiivisten kokemusten varaan, vaan pikemmin korostaa selviytymistä vaikeuksista huolimatta. Miellyttävistä kokemuksista kerrotaan säästeliäämmin, sillä ne eivät rakenna evakkoidentiteettiä tukevaa tarinaa toisin kuin vertaukset romaneihin, huutolaisiin tai venäläisiin. Hyvänä esimerkkinä muisteluperinteen tästä puolesta on Keski-Suomeen asettuneen evakkorouvan huomio 1960-luvulta. Hänen mielestään ikävistä asioista puhuminen vääristi kokonaisuutta ja hän antoi ymmärtää, että hyvistä asioista vaiettiin, sillä ikävät muistot olivat evakkojen keskuudessa "suositumpia".⁶⁷ Muistitiedosta löytyy kuitenkin kuvauksia isäntäperheen tarjoamasta "kodin lämmöstä", vieraanvaraisuudesta ja solmituista ystävyys-suhteista. Sodan jälkimainingeissa ja evakoista siirtoväeksi muuttumisen ensi kokemuksista oli kuitenkin kodin lämpö usein kaukana.

⁶³ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 114, 17.2.1940; ks. myös raportti n:o 129, 3.3.1940.

⁶⁴ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, side 3, nainen, s. 1896, Kirvu, syntyisin Ruskealasta, 761; Evakkomuistelmia 1964, side 2, nainen, s. 1891, Koivisto, rouva, 387–388.

⁶⁵ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 114, 17.2.1940.

⁶⁶ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 151, 30.3.1940.

⁶⁷ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1907, Viipuri, rouva, Kolho, 1–2.

Yhteiskuntarauha ei saa järkkyä

Maaliskuun lopussa 1940 Maavoimien esikunnassa tehtiin tiliä evakuoinnin onnistumisesta. Raportin pontimena oli tarkastella evakuoidun väestön mielialojen vaikututusta karjalaisiin rintamamiehiin, joita ei vielä ollut kotiutettu armeijasta uusille asuinpaikoilleen. Arviossa ei hymisteltä. Raportti listasi suurimmiksi epäkohdiksi:

- kylmä ja ynseä vastaanotto;
- siirtoväkeen kohdistunut kiskomishalu;
- pitäminen muukalaisina (eräissä paikoissa on menty jopa niinkin pitkälle, että siirtolaisia, ilmeisesti heidän murteestaan johtuen, on 'haukuttu' ryssiksi) ja
- siirtoväen muutenkin pienien ansiomahdollisuuksien tahallinen rajoittaminen.

Johtopäätöksenä oli, että nämä epäkohdat "ennen pitkää vaarantavat kansamme sodan aikana saavuttamaa eheyttä ja sen johdosta sekä välittömästi tulevat horjuttamaan puolustustahtoaamme". Kaltoin kohtelun tuottama katkeruus oli alkanut jo vaikuttaa siirtoväensotilaiden mielialaan.⁶⁸ Mielialantarkkailu puolestaan nappasi kiinni yleisestä ajatuksesta karjalaisten keskuudessa:

*Siirtoväen keskuudessa äärimmäistä katkeruutta. Siirtoväen naisia nimitetään monin paikon Lounais-Suomessa ja Hämeessä ryssiksi. Nämä taas tiedoittavat miesväelleen ja uhkaavat, että kun miehet pääsevät lomalle, tämä kostetaan. Tavannut miehiä lomalla, jotka aivan hurjina, että nyt lasketaan verta ja katsotaan, kuka ryssä on.*⁶⁹

Sodan jälkeen kysymys siirtoväen ja paikallisten suhteista liittyi osaksi viranomaisten huoleen siitä, miten yleinen pettymys sodan lopputulokseen vaikuttaisi yhteiskuntasuhteisiin ja -rauhaan. Huhut ja salaliittoteoriat levisivät. Moni suomenkielinen syytti ruotsinkielisiä rintamamiehiä vihollisen läpimurrosta Summassa. Osansa saivat ruotsalaiset vapaaehtoiset ja Neuvostoliittoa tukeneet saksalaissotilaat, joita uskottiin nähdyn rintamalla puna-armeijan apuna. Eniten pelättiin, että kansa kääntyy herroja vastaan. Siirtoväen syyttely sodan seurauksista oli kuitenkin yleisintä, ja samalla siirtoväki itse osallistui erilaisten huhujen ylläpitoon ja levittämiseen. Erityisesti ruotsinkieliset olivat karjalaisten tulilinjalla. Ennen kuin tilanne parissa kuukaudessa rauhoittui ja saavutetun rauhan hyvät puolet aukesivat, räjähdysherkkää tilannetta seurattiin tarkasti ja sitä pyrittiin ohjailemaan: mielialantarkkailulle katkeruus Suomen sotilaallisesta avustamisesta kieltäytynyttä Ruotsia kohtaan sopi mainiosti, sillä se ohjasi tunteen pois yhteiskunnan sisäisistä kärjistymisistä.⁷⁰

⁶⁸ KA, PM, Prop 3, ja 4 (P-3132/41), Maavoimien esikunta Päämajalle 29.3.1940.

⁶⁹ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 154, 5.4.1940.

⁷⁰ Tepora 2015, 277–297.

Mitä evakkojen ja paikallisten ensikohtaamisen ongelmat kertovat "talvisodan hengestä"? Sota-ajan paradokseja oli, että siirtoväkeen torjuvasti suhtautuneet ihmiset saattoivat silti vilpittömästi ottaa osaa yhteiseen sotaponnistukseen ja surra Suomelle monien ensi kokemuksen mukaan pakotettua "häpeärauhaa". Ihmisten motiivit ja kokemusmaailma ovat moniulotteisia ja näkemyksiltään ristiriitaisia. Mustalaiseksi, pakanaksi tai "ryssäksi" nimittäminen toimi myös taktiikkana, joka vapautti antamasta omastaan ja jälkimmäisessä tapauksessa teki tulokkaista ikään kuin vihollisia, jotka eivät ansainneetkaan mitään; hehän olivat huonoja suomalaisia, kun tulivat vaikeana aikana muiden vaivoiksi. Monien kansalaisten mielissä ei talvisodan aikana ollut itseltään selvää, että itärajan ihmiset lähtisivät pois kotiseuduiltaan ja vieläpä vapaaehtoisesti, sillä tällaisista organisoiduista, mutta ei-karkotuksenomaisista väestönsiirroista ei ollut kotimaisia eikä juuri kansainvälisiäkään esikuvia modernissa historiassa.

Talvisodan evakuointien puutteellisesta suunnittelusta ja toteutuksesta otettiin opiksi niin, että evakuointisuunnitelmat olivat ennen jatkosodan rauhantekoa valmiita. Entä voiko toisen maailmansodan evakuoinnin ensi ongelmista ottaa oppia nyky-Suomeen suuntautuvan turvapaikanhaun suhteen? Usein esitetyt vertailut näiden väestönsiirtymien välillä tosin ontuvat monin tavoin. Evakot olivat Suomen kansalaisia, maan sisäisiä muuttajia ja valtaosaltaan homogeenisesti kieleltään ja kulttuuriltaan suomalaisia toisin kuin tämän päivän tulijat. Olennainen ero on myös sota-ajan kokemuksessa suhteessa viime vuosien "kriisiin" eli eriarvoistavaan finanssikriisiin, jonka vaikutuksesta osa suomalaisista suhtautuu epäluuloisesti sotia ja levottomuutta pakeneviin maahanmuuttajiin. Kulttuuri-, kieli- ja uskontoerot näkyivät kuitenkin vuosina 1939–1941. Vähemmistöjen ja enemmistöjen eli suomenkielisten ja karjalankielisten sekä ruotsinkielisten ja suomenkielisten kohtaamisissa ristiriidat kärjistyivät helpoimmin; saamelaiset ja romanit kokivat monesti olevansa "kaksinkertaisia muukalaisia".⁷¹

Monet toisen maailmansodan evakuointien ensiaallon reaktioista kuitenkin muistuttavat nykyisen maahanmuuttotilanteen luomia tuntemuksia. Näitä ovat esimerkiksi ruoan symbolisuus, pelko oman statuksen suhteellisesta heikkenemisestä ja vieraan kulttuurin äkillisestä tunkeutumisesta omalle reviirille. Asenteiden ja tunteiden tunnistaminen ja niiden ymmärtäminen auttavat kuitenkin suhtautumisessa mahdollisiin uusiin väestönsiirtymiin ja kulttuurien kohtaamisiin.

⁷¹ Lehtola 2004, 32–35, *passim.*; Pulma 2012.

Lähde- ja kirjallisuusluettelot

- Suomi, Juhani (1989). *Kohtalona yksinäisyys. Risto Rytin tie Suomen politiikan johtoon*. Helsinki: Otava.
- Talvela, Paavo (1976). *Sotilaan elämä. Muistelmat I*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Tanner, Väinö (1950). *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*. Helsinki: Tammi.
- Tanner, Väinö (1952). *Suomen tie rauhaan 1943–44*. Helsinki: Tammi.
- Tiihonen, Tapio (2000). *Karjalan kannaksen suurtaistelut kesällä 1944*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tirronen, Eino & Pekka Huhtaniemi (1991). Hankinnat sodan aikana. Sotatieteen laitoksen Sotahistorian toimisto (toim.), *Talvisodan historia* 4. 3 p. Helsinki: WSOY.
- Tuompo, W. E. (1994). *Päiväkirjani päämajasta 1941–1944*. 3 p. Helsinki: WSOY.
- Turtola, Martti (1994). *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta*. Helsinki: Otava.
- Turtola, Martti (2016). *Mannerheim*. Helsinki: Tammi.
- Uino, Ari (1996). Kokoomuspoliitikko. Päiviö Tommila & Hannu Heikkilä (toim.), *Edwin Linkomies. Suomalainen vaikuttaja*. Helsinki: Otava.
- Upton, Anthony F. [1964] (1965). *Välirauha*. [Finland in Crisis 1940–1941] Suomentanut Sirkka Upton. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Vehviläinen, Olli & V. N. Baryšnikov (1997). Sodasta rauhaan. Olli Vehviläinen & O. A. Ržeševski (toim.) *Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia*. Helsinki: SHS.
- Vilkuna, Kustaa (1962). *Sanan valvontaa 1939–44*. Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Sakari (1983). *Kallio. Talonpoikaispresidentti*. Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Sakari (1985). *Ryti. Myrskyajan presidentti*. Helsinki: Otava.
- Virolainen, Johannes (1988). *Karjalaiset Suomen kohtaloissa*. Helsinki: Otava.
- Virolainen Johannes (1989). *Siirtokarjalaiset 1941–1944. Kotiinpaluu, jälleenrakennus, uusi lähtö*. Helsinki: Otava.
- Vuorisjärvi, Esko (1990). *Petsamon nikkeli kansainvälisessä politiikassa 1939–1944*. Helsinki: Otava.
- Ylikangas, Heikki (2001). *Tulkintani talvisodasta*. Helsinki: WSOY.
- Zetterberg, Seppo (2007). *Viron historia*. Helsinki: SKS.

Tuomas Tepora: Itsekkäät evakot ja ahneet isännät. Talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa.

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Päämaja (PM): Sisäpropagandatoimisto 3 (Prop. 3) ja sisäpropagandaradio (Prop. 4) 1939–1940.

Maan Turva -järjestö, yleinen ja salainen kirjeenvaihto, tilannetiedotukset ym. (Perus 3132/41)

Valtioneuvoston tiedostuselimet 1939–1948 (VNT).

Pika-asutusta koskevia lehtileikkeitä 1940–1941 (Hu1)

Kansallisarkisto, Jyväskylän toimipiste (KA-JKL)

Suomen Huolto ry:n arkisto

Siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineisto: Ruotsalaisalueille sijoittumista koskevat kysymykset 1949 (III 11:16)

Suomen Huolto ry:n valistustoimikunnan arkisto: Saapuneet toimintakertomukset 1940–1945 (II 4 E:3)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto (SKS-KRA)

Evakkomatka 1951–1952

Evakkomuistelmia 1964

Sota-aika (1939–1945) muistoissamme 2000–2001

Svenska centralarkivet (SCA)

SFP arkivet

Centralstyrelseprotokoll 1939–1940

Työväenarkisto (TA)

SDP:n arkisto

SDP 329.5 (471): kirjeenvaihtoa 1940 (F. 206)

Muut alkuperäislähteet

Suomen tilastollinen vuosikirja 1940 (STV)

Digitoituna: <http://www.doria.fi/handle/10024/69230>

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat

Hufvudstadsbladet

Jakobstads Tidning

Nyland

Västra Nyland

Östra Nyland

Kirjallisuus

Ahokas, Osmo (2004). *Karjalan Kannaksen evakuointi: Evakuointisuunnitelmat 1922–1944 ja evakuointien karu todellisuus*. Tampere: Pilot-Kustannus.

Bränn, Michaela (2008). *Malm svenska unngdomsförening 100 år: Ett gemensamt hem för dem som på orten tala samma språk*. Helsingfors: Malm svenska ungdomsförening.

Douglas, Mary [1966] (2000). *Puhtaus ja vaara: Rituaalisen rajanvedon analyysi*. [Purity and Danger. The Analysis of Concepts of Pollution and Taboo] Suomentaneet Virpi Blom & Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.

- Douglas, Ray M. (2012). *Orderly and Humane: The Expulsion of the Germans after the Second World War*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Eloranta, Jari (2005). Paljonko on paljon? Perspektiivejä Suomen sotilasmenojen kehitykselle maailmansotien välisellä ajalla. *Historiallinen Aikakauskirja*, 103 (4), 437–452.
- Haasio, Ari & Erkki Hujanen (1990). *Tasavallan panttivangit: Evakuoimatta jääneiden suojärveläisten vaiheet talvisodan aikana*. Jyväskylä: Suo-Säätiö.
- Hietanen, Silvo (1982). *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano*. Historiallisia tutkimuksia 117. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kananen, Heli (2010). *Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1959)*. Jyväskylä Studies in Humanities 144. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Keskisarja, Teemu (2012). *Raaka tie Raatteeseen*. Helsinki: Siltala.
- Klinge, Matti (1968). *Ylioppilaskunnan historia. IV: 1918–1960*. Porvoo: WSOY.
- Lehtola, Veli-Pekka (2004). *Saamelainen evakko*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Nummela, Ilkka (2015). *Hauptseilla ja haulikoilla. Henrik Meinander (toim.), Historian kosto: Suomen talvisota kehysissä*. Helsinki: Siltala.
- Martikainen, Tyyne (2000). *Talvisodan evakot ja siviilisotavangit: Äidit ja lapset sodan kurimuksessa*. Espoo: Fenix-Kustannus.
- Ormio, Leena & Anja Porio (2001). *Sotaan loppui lapsuus*. Helsinki: Kirjapaja.
- Patronen, Outi (2017). *Rajakarjalaisen sukunimistön kehittyminen osana Suomen karjalankielisen ortodoksivähemmistön suomalaistumista 1818–1925*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Piff, P. K., et al. (2012) Higher Social Class Predicts Increased Unethical Behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109 (11), 4086–4091.
- Pulma, Panu (2012). *Sodan puristuksessa*. Panu Pulma (toim.), *Suomen romanien historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1372. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarjamo, Kerttu (2006). *Kansakunnan tulevaisuutta pelastamassa: Viranomaisten keskustelu rikollisuudesta 1940- ja 1950-luvun Suomessa*. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi: Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen arkisto 124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tepora, Tuomas (2011). *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*. Helsinki: WSOY.
- Tepora, Tuomas (2015). *Sodan henki: Kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY.
- Waris, Heikki, et al. (1952). *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Helsinki: Otava.